

NINA • NIKU

FAKTA

Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning er et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen miljøvernforskning. Stiftelsen har ca. 230 ansatte (1999) og omfatter NINA - Norsk institutt for Naturforskning og NIKU - Norsk institutt for kulturminneforskning. FAKTA-ark gir populariserte sammendrag av publikasjoner fra stiftelsen.

Nr. 8 - 2001

Kulturminner og -miljø i Gråfjell:

Bruken av utmarka har lange tradisjoner

Bruk av utmarka har lange tradisjoner i området på Gråfjell i Åmot kommune i Østerdalen, der Forsvaret skal etablere et regionalt skyte- og øvelsesfelt.

Ca. 71 km² av skytefeltets samlede areal på 226 km² ble registrert i 2000. Det ble gjort 708 registreringer, av disse er 489 er automatisk fredede kulturminner (eldre enn 1537) og 219 nyere tids kulturminner (yngre enn 1537). Det er snakk om en relativ ujevn tidsmessig fordeling av kulturminnene med funntomme perioder, mens andre perioder er godt representert i materialet. Det er nå registrert i alt 19 lokaliteter fra steinbrukende tid. To av ni kokegrupper som ble registrert i 2000 fikk en uventet gammel datering til slutten av eldre steinalder.

Sporene etter menneskelig aktivitet i steinalderen er relativt beskjedne, og hypotesen om at regionfeltet ligger i et område som har vært mindre attraktivt for steinalderbosetting enn langs de omkringliggende elver og innsjøer, synes å være bekreftet.

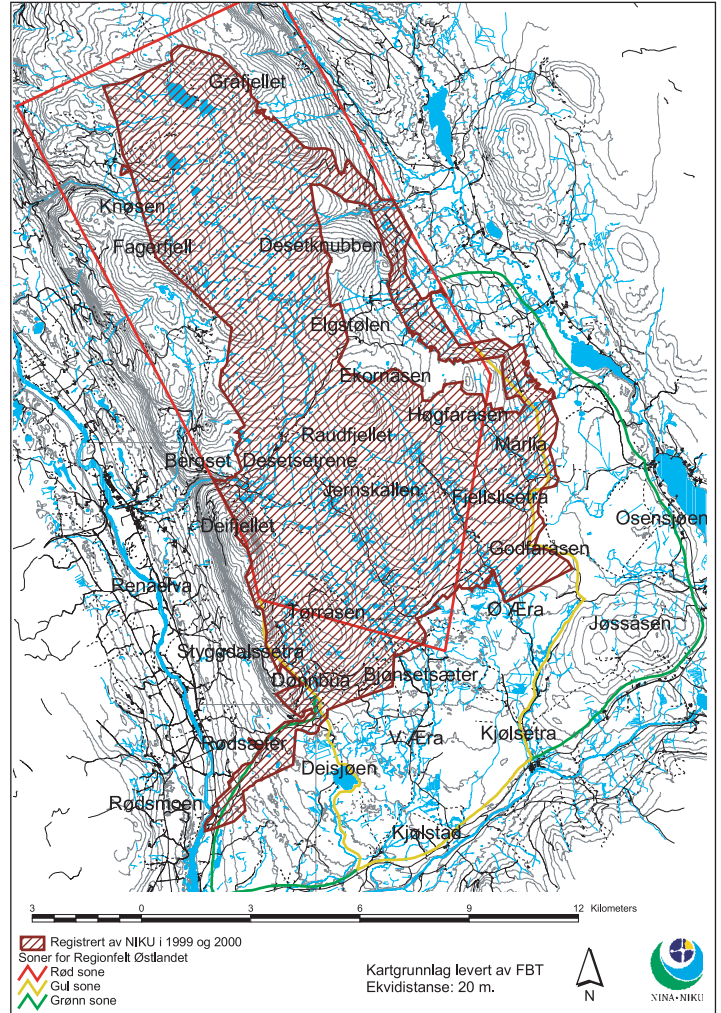
Som i fjor knytter hovedparten av kulturminnene seg til jernvinneaktivitet i sein vikingtid - tidlig middelalder (ca. 950-1250 e.Kr.). Det dreier seg især om jernvinneanlegg og kullgroper, men også røsteplasser og utmarkssmier ble påvist i 2000. Utmarkssmier er en sjelden fornminnetype som ble påvist første gang på Rødsmoen. Fremstillingen av jern har vært av et omfang som overstiger

behovet for selvforsyning og kan betegnes som overskuddsproduksjon, med tanke på handel og eksport.

Nytt av året var to delprosjekt som tok for seg henholdsvis samiske og skogsfinnske kulturminner (finske bosettinger i østnorske skogsområder på 16- og 1700-tallet). Det ble ikke funnet entydige spor etter samisk eller skogsfinsk aktivitet i området, og konklusjonen er at registreringsområdet ligger marginalt til i forhold til det som er disse gruppenes primære utbredelsesområde.

Registreringene viser ellers en omfattende og allsidig bruk av utmarka, med tradisjon meget langt tilbake i tid. Området har trolig vært i bruk med skiftende intensitet siden steinalderen. Vår utfordring er å finne de fysiske sporene etter de forskjellige typer aktiviteter som mennesker har drevet med i Gråfjell-området siden de første jegere og sankere kom hit i eldre steinalder og frem til våre dager. Arbeidet med de kulturminnefaglige innspill til planprosessen ble videreført i 2000, hvor avgrensningen og verdisetningen av kulturmiljøer ble supplert med sårbarhetsanalyser for det enkelte kulturmiljø. Innspillene tar sikte på det videre arbeidet med arealdisponeringen. De fleste kulturminnene faller innenfor ett kulturmiljø og bare få ligger utenfor.

Det er avgrenset, beskrevet og verdisatt i alt 42 kulturmiljøer. Verdivurderingen er gjort

Skytefeltarealet er på 228 km². Forsvarets bruk av området er kategorisert i tre soner, som med hver sin farge tilkjenner hovedbruken av området. Rød sone utgjør ca. 128 km² og er et risiko- og målområde som skal benyttes til gruppering, manøvrering og skyting. Det samme gjelder gul sone som er ca. 48 km², men her er utnyttelsesgraden mindre. Grønn sone på ca. 50 km² skal benyttes til grupperingsområde og manøvrering ved øvelser. Soneinndelingen er primært gjort med bakgrunn i risikovurdering og derav følgende sikkerhetskrav.

etter skalaen høy-middels-lav verdi. Det er utarbeidet et skjema for hvert kulturmiljø med tillegskriterier, sårbarhetsanalyse og utdypende kommentarer.

Etter to feltsesonger er ca. 46 prosent av skytefeltets totale areal registrert. Ved de fortsatte registreringene tas det sikte på å bygge videre på opplegget fra de

to første sesongene, naturligvis med supplement og justeringer underveis. Sjakting på vollene på nedlagte setre bør intensiveres, og bruken av andre metoder, slik som magnetometer, er aktuelle for å belyse problemstillinger som ikke lar seg løse ved konvensjonell overflateregistrering.

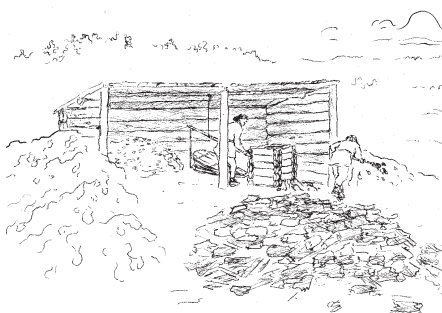
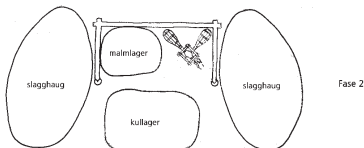
Jernfremstillingsplassene

Det ble registrert 31 jernfremstillingsplasser i 2000 og 21 i 1999. Teknologien for disse jernfremstillingsplassene er en sjaktovn med slaggtapping og bruk av kullgroper. Dette fremgår klart av slagget i slagghaugene og kullgroperne som ligger omkring anleggene.

Det er funnet 24 anlegg av den såkalte 695-typen (bildet) i fjor mot 18 året før. Disse har to paralleltliggende avlange slagghauger med omtrent samme avstand mellom haugene. På andre anlegg er det bare én avlang haug.

Fenomenet med to parallelle slagghauger på samme plass skyldes en tradisjon om gjenbruk av de samme stedene til jernproduksjon etter en lengre brakkleggingsperiode.

Den relativt faste avstanden mellom slagghaugene kan knyttes til lengden på blesterhusene og at husene lå på eksakt samme sted i de to fasene da anlegget var i bruk. Blesterhusene er vanligvis diffust markert, men flere tufter ved årets registreringer var markert av en terskel eller voll mellom slagghaugene og/eller voll-lignende utvekster fra enden av slagghaugene. Ut fra de indikasjoner som foreligger, har trolig alle blesterhusene vært åpne i langveggen, som vist nedenfor.

Jernfremstillingsplass med én slagghaug på hver side av blesterhuset, som rommer malmlageret. Kullageret er plassert foran blesterhuset.

Tegning: MARIT HANSEN

Stoffet er hentet fra

NIKU publikasjoner 102

Ole Risbøl, Jarle Vaage, Silje Fretheim, Lars Erik Narmo, Ola Rønne, Elin Myrvoll, Birger Nesholen:

«Kulturminner og kulturmiljø i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark - Arkeologiske registreringer 2000, fase 2.»

Jernfremstillingsplass med to parallelle slagghauger.

Foto: LARS ERIK NARMO

Fangst og jakt på Gråfjell

Fangst og jakt har lange tradisjoner i området på Gråfjell der det regionale skyte- og øvelsesfeltet skal etableres.

Et system med fangstgroper som ble registrert ved Styggdalseter i 1999, ble ved fjorårets feltarbeid supplert med et nytt system litt lenger sør ved Rødseter.

Fangstgroperne forteller at det har foregått organisert fangst av elg i området, trolig i samme periode som det ble drevet jernvinne.

Det ble også registrert en del nyere tids kulturminner som vitner om omfattende bruk av området i jord- og skogsbruks-sammenheng.

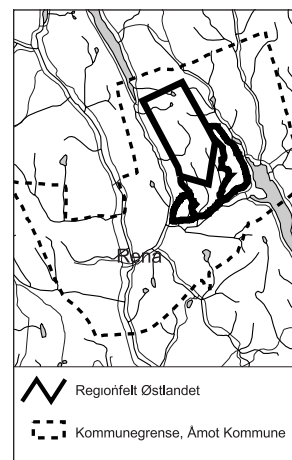
Rydningrøysen på setervoller og slåttenger viser til forsanking og muligens ekstensiv dyrking. To av rydningsrøysene på Melgarden Østseter ble undersøkt nærmere med tanke på datering og uttak av pollenprøver. Materialet er ennå ikke ferdig bearbeidet, men én av rydningsrøysene har fått datering tilbake til senmiddelalder.

Flere fløtningsdammer er spor etter en tidligere driftsform i skogbruket som nå har tatt slutt. Produksjon av tjære og

trekull er aktiviteter det finnes historisk belegg for langt opp i nyere tid, og som har satt sine spor i landskapet i form av henholdsvis tjæregrofter og kullmiler (flatmarks-miler).

Det er kartlagt gamle veier og kavlebruer som er synlige i terrenget. Det dreier seg i hovedsak om veier av lokal og regional betydning.

Studier av gamle kart gir et viktig bidrag til arbeidet med å danne seg et inntrykk av den historiske veistrukturen i området.

Regionfelt Østlandet, Åmot kommune.

Steinalderfunn ved Tiertjernet

Det vesle Tiertjernet i sørøst bød på flere funn. Det ble lett etter steinalderlokalteter rundt 17 tjern-/mindre sjøer innenfor fjorårets undersøkelsesområde. Til sammen ble 55 topografisk avgrensede områder nær tjern/sjø prøvestukket. På seks av disse var det spor fra steinbrukende tid. 16 områder ved myrkant nær delvis gjengrodd tjern ble undersøkt. To steinalderlokalteter med en slik lokalisering ble funnet.

Tiertjernet, der det ble funnet flere steinalderlokalteter.

Foto: ARVE KJERSHEIM, NIKU